

מצוות הנחת תפילין

[פרשת בא (שיחה 2) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
הבהרה: בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

כמעט כל המצוות נאמרו לנו בהר סיני.

יוצאות מכלל זה הן עשרת המצוות שנצטוונו בהם בחנותנו במדבר מרה (סנהדרין נו: / והם: ז' מצוות בני-נח, שבת, דינין, כיבוד אב ואם) והן משמשות מבוא וכניסה לשאר המצוות, בבחינת "דרך ארץ קדמה לתורה".

אבל עוד לפני זה בהיותנו עדיין בארץ מצרים הוגד לנו על **מצוות תפילין**, בסוף פרשתנו. (שמות יג, ט, טז, אבל הציווי עצמו כ"מצוה" בא רק בפרשת ואתחנן)

ויש לשאול ולברר במצוה זו של תפילין:

1. הרי שמצוה זו היא שורש מוקדם ביותר לכל. – ראוי לנו לחקור, במה זה מתבטא?
2. אגב זה גם נבאר, מדוע שם הכלי הוא מלשון "תפילה", ולא "טוטפת" כלשון המקרא?
3. מדוע יש בראש ארבעה מחלקות ("בתים"), ובשל יד רק אחת?
4. מדוע יש להכפיל מצוה זו גם בזרוע וגם בראש?
5. מה ענין הרצועות והקשרים של ראש ושל יד. וכמובן מה שנכתוב הוא רק אחת מן "שבעים פנים לתורה", כולי האי ואולי.

[1] **על השאלה הראשונה.** / במה בא לידי ביטוי, העובדה שמצוה זו הוזכרה בין הראשונות לכל המצוות?

ראשית כל עלינו לדעת שהמצוות "תפילין, ציצית וסוכה" הן מגי' מצוות המיוחדות שרק להן בלבד השולחן-ערוך מביא **החיוב לכוון** בעת עשיית המצוה. כך יש לכוון בתפילין: "שיש בהם יחוד שמו של ה' ויציאת מצרים כנגד הלב, ועל הראש כנגד המוח שנזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו שהם המורים על יחודו, ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו, וישתעבד להקב"ה הנשמה שהיא במוח, וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, ובוה יזכור הבורא וימעט הנאותיו" (שו"ע או"ח כה/ה ע"פ רבנו יונה וע"ע ספר החינוך, מצוה תכ"ב: "שיש באלו קבלת עול מלכות שמים, ואחדות השם, וענין יציאת מצרים, שהוא מכריח אמונת חידוש העולם והשגחת השם בתחתונים, ואלה הם יסודות דת יהודית"). הנה התברר לנו מדוע הוזכרה מצוות תפילין עוד בהיותנו במצרים. (בספר "ערוך השולחן" כה/ח מתריע: "אם לא ישים אל לבו ענין התפילין כלל, לא קיים המצוה והוה כמעשה קוף בעלמא").

[2] **על השאלה השנייה.** / מדוע שם הכלי הוא מלשון "תפילה", ולא "טוטפת" כלשון המקרא?

מהר"ל מבאר שענין תפילה בא מלשון "פלל" – כגון "ךאה פניך לא פללתי" (בראשית מח, יא) והוא ענין **מחשבה**, כגון "הביאי עצה עשי פלילה" (ישעיה טז, ג), ולכן דְּיַיְנִים נקראו 'פלילים' (דברים לב, לא) כי דין ומשפט בנויים על **מחשבה**.

וכך הוא ענין ה"תפילין", שהאדם יקשור דעתו ומחשבתו תמיד בעניני האמונות הראויות הנ"ל (מהר"ל, "באר הגולה", תחילת באר רביעי, דף נב). וכן כתב מהר"ל שהתפילין נוטעים את האדם כמו עץ ששורשו מושרש ברקיע (ניצח ישראל, פ"ז), ובכך הוא נקשר עם המחשבות האלוהיות (שם, פ"כג). יש אישור לכך מהסט"א, שהגויים גזרו מדה כנגד מדה ש"המניח תפילין, ינקרו את מוחו" (שבת מט.). הרי שהגויים הכירו אף הם בתת-ההכרה מה הוא ענינו.

לעומת זאת – "טוטפות" הוא לשון **קישוט**, תכשיט המצח (שבת נו., ועיין "ערוך השלם"), כי בכך ישראל מתקשט לפני ה' (תיקו"ז, קכד). "**הנך יפה רעיתי**. בתפילין" (שהש"ר ד'), וכן "**מה יפית**. בתפילין" (שם ז"ב).

[3] על השאלה השלישית.

כעת נעבור לעיון הבא. מדוע יש ארבעה בתים בתפילין של ראש?
כותב על כך מהר"ל ("גבורות הי", פרק לט), שהם לפי תוכן ארבעת פרשיות שבתורה שם התורה הזכירה ענין מצוות תפילין.

- א. פרשת "קדש" (שמות יג, ט) – שם מוזכר לראשונה קידוש הבכור, היינו הראשית וההתחלה. כלומר, שם מודגש ענין התחלת בריאת העולם, שהיתה במדת ה"חסד" (ואין בפרשה ההיא שום עונש).
- ב. פרשה שניה "והיה כי יביאך" (שמות יג, טז) – שם מוזכר עונש של מצרים "ויהרוג ה' כל בכור" וזה מורה שה' נוהג ב"מדת הדין", חיוב של צדק.
- ג. פרשה שלישית היא "שמע", שם אנו לומדים שה' הוא אחד ומאחד את הכל עד שכל חלקי-העולם מקבלים התאמה זה לזה, ואין שום דבר בעולם שיצא מחוץ לשליטתו הבלעדית של ה' ותכניתו.
- ד. ופרשה רביעית "והיה אם שמוע" – באה ללמד על ההשגחה וההנהגה השמימית, לטוב ולמוטב בין לשכר ובין לעונש.

[4] על השאלה הרביעית. / מדוע יש להכפיל מצוה זו גם בזרוע וגם בראש?

- מהר"ל מבאר שם, שתפילין של ראש מסמלים כח הנשמה, חיותו של האדם. שם חכמתו של האדם, ובה הוא מבדיל בהכרתו הבהירה בין דבר לדבר. כח הכרה זו חודרת עד סוף מבנהו של האדם הנחשב לצד שמאל, שם אין הבירור וההבחנה. (ע"ע דבריו ב"חידושי אגדות" א, לו - טעם אחר).
- בן-דורו בעל ה"כלי יקר" (סוף פ' בא) הגדיר זאת במלים הללו – "לכן הזכיר יד כהה להורות שלא בכח יגבר איש כי אם לה' המלחמה, לפי שיד האדם כהה וחלושה מלעשות גדולה או קטנה אם לא כי יד ה' עשתה זאת, כמ"ש שויתי ה' לנגדי תמיד".
- וכמה יפים דברי רש"ר הירש ("חורב", שם, וכן "המצוות כסמלים", הוצאת מוסד הרב קוק, דף 119) – שיש להקדים הנחת תפילין של יד עוד לפני תפילין של ראש, כלומר יש לקיים המצוות בפועל אע"פ שאין האדם משכיל להבין את טעמיהן (=תפילין של ראש). בבחינת "נעשה ונשמע".
וכן כתב רש"ר הירש – "תבטא זאת הודאתנו בעובדה זו ונכונותנו להעמיד את ידנו לרשות ה'... כי לנו לא היתה יד בגאולה זו, רק יד ה' עשתה זאת, 'ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים'" (בפירושו לשמות, דף קכ). ולכן הוא ממשיך לבאר שם – "והיו לך לאותי, בגובה שביד, פְּרוּחַ של 'והצנע לכת עם אלהיך' (מכה ו, ח) הוא המקום הרגיל להיות מכוסה" עכ"ל. וזה תואם מאד את אשר למדנו על קבלת השקפה נכונה על החיים, שהאדם יכיר מגבלותיו (כמבואר בשו"ע או"ח כה, ה).

[5] על השאלה החמישית. / מה ענין הרצועות והקשרים של ראש ושל יד?

על הרצועות המקיפות את הראש ואותו קשר (צורת ד') שמאחורי הראש, מבאר לנו רמב"ן (סוף פ' בא) – שהוא מונח על אחורי הראש בכדי לשמור לנו את הזכירה. כלומר פרשיות התפילין עצמם הם באמצע הראש בין העיניים ושם האיזון מכוון. אבל הימין והשמאל (ש)הם המוליכים עד אחרית דבר, גם שם חייב להיות איזון (ענין מהר"ל, "דרך חיים", דף יב, "מעשי ידי להתפאר", בלי נטיה לימין או לשמאל).
ובזה דוקא לישראל יש ההתעלות על כל אומות העולם (ענין מנחות לה:) כי אוה"ע הם הנוטים לקיצוניות במדות ובדעות. וזה מבואר באריז"ל שע"י התחלפות הרצועות בתוך הקשר, יורדת הרצועה שבימין הראש לצד שמאל גוף האדם, וכן רצועה של שמאל יורדת לצד ימין של האדם. וזה בסוד ההתכללות ומניעת ההקצנה החד-צדדית. ואולי זהו אחד מההסברים לבאר מה ה' הראה למשה עת שהראה לו אותו קשר אחורי של תפילין של ראש (והר ב, רט) ; ורצועה אחת מגעת עד הלב (שורש חיות נשמתו ורגשותיו של האדם), והאחת עד הטבור (מכון התזונה של האדם, האברים הנמוכים - זהר ג'רכח).

על יד כיווני-דרך אלה, אנו מתקרבים להבין דברי חז"ל: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, רוצים אנו ליגע בתורה יום ולילה אבל אין לנו פנאי (=מחמת טרדת הפרנסה) א"ל הקב"ה קיימו מצוות תפילין (ללבושם כל היום כולו) ומעלה אני עליכם כאילו אתם יגיעים בתורה יומם ולילה" (מדרש תהלים, א') כמו שכתוב: "למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמות יג, ט) "כל המניח תפילין, כאילו קרא בתורה" ("פסקתא זוטרתית", שמות יג וכן הוא במכילתא) הרי לנו שזוהי מצוה שורשית ובסיסית ביותר!

כתוב בזוהר (א, קכט) – "זכאה הוא בר נש דמנח תפילין וידע טעמא דידיהו".
ב"ה, היום התקדמנו עוד צעד קטן לכיוון רצוי זה.

הערה ראשונה:

וחשוב לנו לדעת יישובו של הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, א, ו), ליישב המחלוקת שיש בין הרמב"ם והרא"ש (שו"ת משיב דבר, א, יא).
- הרמב"ם (הלי תפילין ד, ד) פוסק – "שלא יסיח דעתו מהתפילין אפילו רגע אחד".
- אבל הרא"ש ("הלכות קטנות", בסוף מסכת מנחות, הלי תפילין פסקא כ"א) מביא בשם רבנו יונה שהאיסור הוא רק כשהאדם עומד בקלות ראש ובשחוק. הנצי"ב כותב ששניהם אמת.
כי יש שלושה אופנים:

- א. כאשר האדם מניח תפילין ומכוון בענינם, יש לו כל רגע ורגע 8 מצוות עשה (=לפי מספר הפרשיות שעל ראשו ועל זרועו, שבהן יש שמונה אזכורים של המצוה).
- ב. וכאשר האדם מסיח דעתו מהתפילין, באותו זמן אין לו מצוה וגם אין לו עבירה.
- ג. אבל כאשר הוא עוסק בשיחת בטלה וליצנות, יש לו בהחלט עבירה בפועל.

בזה מיושבת המחלוקת מה בין רמב"ם ורא"ש, כי הרי שניהם הביאו ראיות מהתלמוד! לפי החלוקה המשולשת של הנצי"ב, יתכן שהרמב"ם והרא"ש אינם חולקים. כי הרמב"ם מדבר בענין קיום המצוה בפועל, במחשבה לשמה (ולזה שאר הראשונים יסכימו). רבנו יונה והרא"ש קובעים מתי יש איסור לאדם להניח תפילין, אם יעסוק בשחוק וקלות ראש (ולזה הרמב"ם מסכים). ויש מצב ביניים שם אין האדם מכוון בענין התפילין וגם איננו עוסק בשחוק וקלות ראש. במצב זה גם אין לו מצוה וגם אינו עובר איסור, ולזה יסכימו גם הרמב"ם, וגם רבנו יונה והרא"ש. (כך פירש הנצי"ב).

והנה, בגלל שקשה לנו לקיים תמידיות ריכוז המחשבה הזאת "שלא יסיח דעתו אפילו רגע אחד" (לשונו של הרמב"ם, הלי תפילין ד, יד), אין אנו נוהגים בזמננו ללבוש תפילין כל היום כולו (שו"ת שאגת אריה לט-מ, וכן כתב רש"י הירש, "חורב", יח/סוף ו). הרי מכאן שכל עיקרו של מצוה זו היא עצם המחשבה. ובכן תוכן צווי חז"ל "חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ושעה... שלא יסיח דעתו" (שבת יב.) אינו המשמוש ללא-מחשבה, אלא דוקא משמוש כדי להתבונן!

וצריך טעם מדוע יש פטור מזה בזמן שהאדם לומד תורה או מתפלל "שמונה עשרה". למה אז הוא פטור מלהתבונן אע"פ שיש עליו תפילין?

והרי לך לשון הרמב"ם: "שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא שמים ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטלה ואינו מהרהר מחשבות רעות אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק" (הלי תפילין ד, כה). כלומר האדם המלוכב בתפילין ומהרהר בתוכן הכתוב בארבעת הפרשיות, ביחוד הבורא, בנסיו ונפלאותיו, - מהביל את תאוותיו. ונלע"ד שכל מחשבה קדושה הדומה להנ"ל נחשבת לו לאדם כאילו לא הסיח דעתו מהתפילין, כי בזה השיג את המטרה. למה הדבר דומה? לאוירה של שבת החופפת את האדם ביום השבת, ולכן אינו נכשל באבות מלאכות או לנגוע במקצה. לא שהאדם מתרכז לחשוב מחשבה עירנית ומרוכזת בענין השבת בכל רגע ורגע, אלא מחשבה עמומה ברקע, מחשבה קבועה כל הזמן אך לא בעירנות גבוהה. כך בענין כלליות מחשבות קדושות של עבודת ה' וקיום תורתו, בזה גופא שהאדם נותן דעתו לתוכן הכללי הכתוב בתפילין שבראשו ובזרועו שה' הוא מלך ואנו נתונים לקרותו. וזה נחשב לו שלא הסיח דעתו מהתפילין (ע"פ הרמב"ם הני"ל). הרי כך כתוב שם "והיה לאות על ידך... למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמות יג, ט) כלומר, שע"י הנחת התפילין האדם נזכר בכל מה שכתוב בספר התורה כולו.

אחרי כותבי זאת, מצאתי בס"ד ב"המספיק לעובדי ה'" (ח"ב דף 265) של ר' אברהם בן הרמב"ם, כך: "כל עוד הן מונחות עליו הוא מחויב שתהא... מחשבתו עסוקה במשמעותו ובכבודו... שיהא הקורא קריאת שמע ביום מניחן כדי שתהיינה עליו לאות גלוי... עד כי המליצו שיהא מעביר אחת מאצבעותיו על רצועת התפילין כדי שלא ישכחן ויסיח דעתו מהן". כלומר, חז"ל אמרו זאת ב"מליצה" בלבד, ודי באצבע אחת הנוגעת מפעם לפעם ברצועה התלויה מראשו. והענין בפועל הוא שיחה באוירה קדושה ע"פ מה שכתוב בתפילין: "ה' אחד!"

הערה שניה:

כתוב בפרשתנו "והפליתי ביום ההוא... אשר עמי עומד עליה" (שמות ח, יח).
הקב"ה מעוניין להעמיד תיץ בין לישראל לעמים. אחד המכשירים לכך הוא הנחת התפילין.
כתב מהר"י אייבשיץ (ייערות דבש, דרוש לוי אדר, תקל"ח) – "... 'איש יהודי היה בשושן הבירה', ואמרו במגילה (ג.) – 'אל תקרי יהודי אלא יחודי', שהיה מפרסם יחודו של ה' (כי כל הכופר בע"ז נקרא 'יהודי'), כי ע"י ציצית ותפילין נשתנו ישראל מהעמים, וכל רואיו יאמרו כי הוא ישראלי. [ולכן] ראוי להיותם גלויים לכל (=בזמן הסתרת פנים, יהודים שבשושן לא הניחו תפילין כל היום בגלוי. ורק כאשר נתלה המן "היתה אורה ושמחה וששון ויקר" וחזרו להניח תפילין בגלוי (מגילה טז): וממשיך – לא כן עושים עכשיו, כי ישראל בושים נגד העמים... וכן התפילין קטנים ויסתירם תחת הכובע עד שלא יראה מהם יוצא דבר" עכ"ל.
מזה משמע שבתקופת מהר"י אייבשוץ היו הרבה שהניחו תפילין כל היום, אבל בהסתרה ומתחת למגבעת שלהם. והוא מוכיח אותם שהיו צריכים ללבוש תפילין בגלוי, וכדרכו של 'מרדכי היהודי'.

הרמב"ם פסק בענין ההיבדלות מן האומות – "אין הולכין בחוקות הגוים... שלא ידמה להן אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו, כמו שהוא מובדל מהן במדעו (=חכמת התורה) ובדעותיו (=מדותיו). וכן הוא אומר 'ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי' (ויקרא כ, כו) לא ילבש במלבוש המיוחד להן" (הלי ע"ז, פ"א).
בזמננו מותר לנו ללבוש את המלבוש אירופאי כיון שרוב היהודים כבר לובשים מלבוש זה, ועל ידי כך חזר להיות 'לבוש ישראלי' ('חיי אדם' בהקדמתו לצוואתו "בית אברהם"). אבל בכל זאת איבדנו כאן משהו. הפסדנו את הייחוד ואת ההפלייה, להיות 'עם עברי', כל העולם מעבר אחד וישראל מעבר השני. ושמא ע"י הטשטוש של ההבדלה בלבוש בינינו לעמים, הגענו גם לטשטוש ההכרה הזאת גם בשכלנו.

מהר"ל מעיר שאבותינו היו מוסרים נפשם ממש על שינוי בלבוש ('נצח ישראל', סוף פ"כה).